

[itobiad], 2021, 10 (3): 2952-2974

**İslam Tarihinde Tıp Bilgisinin Ortaya Çıkışına Dair
Değerlendirmeler: İbn Ebû Usaybia Örneği**

Evaluations on the Emergence of Medical Knowledge in Islamic
History: The Case of Ibn Abi Usaybia

Zehra Gençel EFE

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Theology

e-mail: zehra.gencelefe@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-7558-7382

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 22.04.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 24.08.2021
Yayın Tarihi / Published	: 29.09.2021
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July- August- September

Atıf/Cite as: Gençel Efe, Z. (2021). İslam Tarihinde Tıp Bilgisinin Ortaya Çıkışına Dair Değerlendirmeler: İbn Ebû Usaybia Örneği . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2952-2974. Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/925656>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

İslam Tarihinde Tıp Bilgisinin Ortaya Çıkışına Dair Değerlendirmeler: İbn Ebû Usaybia Örneği

Öz

İslam tıp tarihinin önemli âlimlerinden İbn Ebû Usaybia, bu döneme ulaşmış yegâne eseri olan *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibba* adlı eserinde, tıp bilgisinin oluşumuna dair ilk yazılı nakillerden bugüne kadar olan serüvenini ele almıştır. Bu bilginin ilk defa hangi bölgede ve ne şekilde ortaya çıktığına dair rivayetlere yer verdiği eserinde, Eflâtun, Aristo, Fârâbî, İbn Sînâ, Kindî, Sühreverdî el-Maktûl ve İbn Rüşd gibi filozoflar ile ünlü kelimcılara da yer vermektedir. Hintli, Grek, Romalı, Süryânî ve Müslüman hekimlerinin hayatlarını ve tıbbi katkılarını ayrıntılarıyla ele aldığı bu eserin bir bölümünde tıp bilgisinin nerede ve nasıl ortaya çıktığını zengin örneklerle tartışmaktadır.

Müellifin eserinde yer verdiği, tıp ilminin var oluşuyla ilgili görüşleri öncelikle iki ana kısma ayrılır: Tıp bilgisinin ezeli olduğunu kabul edenler ve sonradan ortaya çıktığını ileri sürenler. Öncelikle bu temel konular üzerinde durmaktadır. Daha sonraki tartışmaları ve verdiği örnekleri ise bu ilmin sonradan ortaya çıktığı görüşü üzerinden sürdürmektedir. Müellif eserin bu bölümünde, klasik epistemolojide bilginin kaynakları arasında yer alan algı ve tecrübeyi çeşitli örneklerle ön plana çıkarır. Yine bilgi kaynaklarının araçları arasında yer alan algı, akıl, bellek, tanıklık, içe bakış ve bilinç çeşitli örneklerle desteklemektedir. İbn Ebû Usaybia bu araçların hemen hemen hepsine bu dönemlerden tek tek örnekler vererek değinmiştir.

Müellifin bilgi konusundaki daha öncekilere ait örnekleri daha çok rivayet etme ve kendi zamanındaki örneklerle karşılaştırma şeklindedir. Çalışmamızda, müellifin verdiği örnekleri, epistemoloji ve bilginin tasnifi konusunda yapılmış modern çalışmalara göre tasnif ederek değerlendirme yoluna gittik. Modern çalışmalardaki tasniflere göre yeterli rivayet bulunmamakla birlikte, bazı tür bilgilerde çok sayıda örnek bulunduğu görülmektedir. Yunanlı hekimlerin ve kendi dönemine kadar kaleme alınmış olan eserlerin hemen hepsinin içerdiği örnekleri işlemiş olması, eserin bu bölümünü çok zenginleştirmiştir. Müellifin bilginin kaynağına dair aktardığı bu örnekler, tıbbın bugünkü geldiği noktayı idrak etmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Usaybia, Uyûn, Tabakâtü'l-Etibba, Tıp.

Evaluations on the Emergence of Medical Knowledge in Islamic History: The Case of Ibn Abi Usaybia

Abstract

Ibn Abu Usaybia, one of the important scholars of the history of Islamic medicine, dealt with his adventure from the first written transmissions on the formation of medical knowledge until today in his work named Uyûnu'l-Anbâ fî Tabakâti'l-Etubba, which is his only work that has reached today. In his work, in which there are rumors about where and how medicine emerged for the first time, he includes philosophers such as Eflatun, Aristo, Kindi, Farabi, Ibn Sînâ, Ibn Rushd and Suhraverdî al-Maktûl, as well as many famous scholars and theologians. In this work, in which he deals with the lives, works and contributions of the Greek, Roman, Indian, Syrian and Islamic physicians in detail, he discusses where and how medical knowledge emerged with rich examples.

The author, the views on the existence of the science of medicine are divided into two main parts: accordingly, there are those who accept that medical knowledge is eternal and those who claim that it emerged later. He continues his later discussions and examples based on the view that science was created later. It highlights perception and experience, which are among the sources of knowledge in classical epistemology, with various examples. Again, perception, reason, memory, testimony, introspection and consciousness, which are among the tools of information sources, are supported by examples. Ibn Abu Usaybia touched upon almost all of these vehicles by giving examples from these periods one by one.

The author's examples of knowledge are mostly in the form of narrating and comparing with the examples of his own time. In our study, we decided to evaluate the examples given by classifying them according to modern studies. Although there are not enough rumors according to the classification in modern studies, it is seen that there are many examples in some genres. The fact that Greek physicians and the examples of almost all of the works written up to his time have processed the examples, which enriched this part of the work. These examples given by the author regarding the source of knowledge are of great importance in terms of understanding the current state of medicine.

Keywords: Islamic History, Usaybia, Uyûn, Tabakâti'l-Etubba, Medicine.

Giriş

İslam tıp literatürüne dair ilk eserler hicri birinci yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmelerde Kur'an-ı Kerim'de yer alan sağlık, temizlik ve iyiliğe dair tavsiye ve emirler yanında, Resulullah'ın (sav) sağlığın korunmasına ilişkin Müslümanlara tavsiyeleri, hastalıkların tedavi edilmesi konusunda teşvikleri belirleyici olmuştur (İbn Sa'd, 2001, s. 3/136, 3/153, 8/313). Hz. Peygamber'in bu öneri ve emirleri, zamanla "Tıbb-ı Nebevî" adı altında toplanmış, bazen bir kitap bölümü, bazen de müstakil eserler olarak ortaya çıkmıştır (Kutluay, 2015, s. 37). Emevîler ve Abbasîler döneminde, Fars, Hint ve Grek kültürüne dair bilimsel ve edebi eserlerin tercüme faaliyetleriyle, başta felsefe olmak üzere diğer bilim dallarında olduğu gibi tıp alanında da gelişme göstermiştir.

İslam fetihleri yönünde bulunan Mısır, Irak ve Şam bölgelerinde, pratik tıp uygulamaları açısından kayda değer bir birikim mevcut idi. Bu birikim özellikle Mısırlılar, Babilliler ve Keldânîlerden miras kalmıştır. Ayrıca İskender ile Doğu'ya taşınan Yunan tıbbı da buradaki mirası zenginleştirmiştir. Urfa Akademisi, Nusaybin Akademisi, Antakya Akademisi, Cündişâpur Akademisi ve bunların bölgede oluşturduğu kültürel miras, Emevîler döneminde başlayan ve Abbasîler döneminde, özellikle de Beytülhikme ile İslam medeniyetinde altın çağı oluşturmuştur. Bu anlamda düşünüldüğünde, Eski Yunan kültür mirası, Müslümanların en yoğun karşılaştıkları dış etkenlerin başında gelmektedir. Bu dönemde yapılan çalışmaları takiben Müslüman âlimler özgün eserler ortaya koymaya başlamış, İslam medeniyetinin gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu ilmî faaliyetler içinde yetişen Ebû Bekir er-Râzî (öl. 313/925), İbn Sînâ (öl. 428/1037), Zehravî (öl. 404/1013) ve İbnü'n-Nefis (öl. 687/1288) gibi Müslüman hekimler, sadece İslam dünyasının değil, dünya tıp tarihinin en iyi hekimlerinden olmuşlardır (Gençel Efe, 2019, s. 10).

Siyer ve tabakât kitapları, hadis külliyyatı gibi alanlarda yazılan birçok eserde, sağlığa dair hususlara yer verilmiştir. Ayrıca İslam âlimlerinin çoğu başka ilimler yanında tıp ile ilgilenirken, önemli bir çoğunluğu da müstakil olarak tıp alanında çalışmış, kendi dönemlerinde çığır açıcı ve sonraki çağları aydınlatıcı eserler ortaya koymuşlardır. Bunların en başında şüphesiz tıbb-ı nebevî türü eserler gelmektedir. Sonraki dönemlerde tıp tarihi ve tıp bilgisine dair çalışmaların yanında, hekim ahlakı, hastalıklar ve tedavileri, akrabazînler, bahnâmeler ve benzeri birçok türde eser ortaya konmuştur. Bu eserler, bir konuya has sınırlı çalışmalar olabildiği gibi, daha geniş kapsamlı ansiklopedik çalışmalar da olmuştur.

Çalışmamızda esas aldığımız İbn Ebû Usaybia'nın (öl. 668/1269) *Uyûnü'l- enbâ fi tabakâti'l-etıbbâ* adlı eseri, İslam tıp tarihinin en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. *Uyûnü'l- enbâ'dan* önce, Endülüslü hekim İbn Cülcül (öl. 384/994?) tarafından yazılmış olan *Tabakâtü'l-etıbbâ' ve'l-hükemâ*

bu alanda yazılmış bir diğer önemli eserdir. İbn Ebi Usaybia, çoğunlukla İbn Cülcül'ün eserinden yararlanmışır. İbn Cülcül, Hermes'ten (Çeşitli kültürlerde farklı isimlerle anılan mitolojik bir şahsiyet olup, İslam literatüründe "İdris" adıyla ünlenmiştir. Felsefe ve matematik yanında, tıp alanında da üstad kabul edilmektedir.) itibaren kronolojik sıra ile kendi dönemine kadar ulaşan birçok hekim ve filozofa yer vermiştir. Hermes ile başlattığı hekim biyografisini (İbn Cülcül, 1955, s. 5), II. ve III. Hermes (İbn Cülcül, 1995, s. 8, 10) ile devam ettirerek, Asklepios ailesiyle birinci tabakayı tamamlamaktadır. Daha sonra Hipokrat ile ikinci tabakayı ele alıp kronolojik olarak devam etmektedir (İbn Cülcül, 1995, s. 16). Bunun yanında İbnü'n-Nefis'in *el-Fihrist*'i de hekimlere dair önemli bilgiler veren eserdir (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 908).

İbn Ebû Usaybia 1194 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir. Eyyûbîler döneminde yaşayan tanınmış bir hekim ailesine mensuptur. Babası, Nûreddin Zengî (öl. 607/1211) döneminde inşa edilen Bîmâristânü'n-Nûrî'de başhekimlik yapmıştır. Yine amcası da dönemin önemli hekimleri arasında yer almaktadır. İbn Ebû Usaybia künyesini ise bu dönemin ünlü âlim ve hekimlerinden olan Halîfe b. Yûnus İbn Ebû Usaybia'dan almıştır. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibba*, müellifin bugüne dek ulaşan tek eseridir. Eser düşünce, bilim, kültür ve özellikle tıp tarihine dair yazılmış biyografik niteliktedir ve on beş baptan oluşmaktadır. Burada Grek, Roma, Hint, Süryânî ve İslâm hekimlerinin hayatları, eserleri ve tıp ilmine olan katkıları ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bunun yanında Eflâtun (M.Ö 427-347), Aristo (M.Ö 384-322), Kindî (öl. 252/866?), Fârâbî (öl. 331/950), İbn Sînâ (öl. 428/1037), İbn Rüşd (öl. 595/1198) ve Sühreverdî el-Maktûl (öl. 587/1191) gibi filozoflarla, birçok meşhur ilim adamı ve kelamcıya da yer verilmiştir. Tıp bilgisinin kaynağına dair tartışmalar Hipokrat'tan (M.Ö 460-375) itibaren ele alınmış ve tartışılmıştır (Kaya, 1999, 445). İbn Ebi Usaybia'nın *et-tecârib ve'l-fevâid*, *İsâbetü'l-müneccimin* ve *Hikâyetü'l-etıbbâfi ilâci'l-edvâ* adlarında başka eserleri de vardır. Fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır (Arıcı, 2014, s. 277; Keleş, 2002, s. 385).

Çağdaş epistemolojide bilginin en önemli kaynakları arasında tecrübe sayılmaktadır. Bunun yanında algı, akıl, bellek, tanıklık, içe bakış ve bilinç bilgi kaynaklarının araçları arasında sayılmıştır. Görme, işitme, koklama gibi duyu organları vasıtasıyla edindiğimiz duyularımız yanında, yorgunluk, ağrı, ayakta durma gibi duyu organları olmadan algılayabildiğimiz duyularımız vardır. Çağdaş epistemoloji akıl ve algı kadar belleği de önemser. Buna göre bildiğimiz şeylerin büyük bölümünü önceden öğrendiklerimiz oluşturur. Tanıklık ile gelen bilgi kendimizin birebir gördüğü şahit olduğu bilgi yanında, başkalarının önceden ya da şu anda edindiği bilgiyi bize aktarmasıyla da sahip olunan bilgidir. Tarihte yaşanan olayların bize aktarılmasıyla edindiğimiz bilgi de bu türden bir bilgidir ve

esasen tanıklık yoluyla edindiğimiz bilgiler sahip olduklarımızın büyük kısmını oluştururlar (Başdemir, 2011, s. 57-101; Çelik, 2010, s. 27).

Bilginin kaynağına dair tartışmalar tıp bilgisi alanında da yerini almıştır. Eflatun'un *Theaitetos*'unda bilginin mahiyeti, kapsamı ve kaynağına dair bilgi ve tartışmalar incelenirken, aslında tıp bilgisine dair de çok sayıda örneğin varlığı görülmektedir. Dolayısıyla bilginin kaynağına dair örneklerin önemli kısmını sağlık ve hastalığa dair anlatımlar oluşturmaktadır. Dizanteri salgını (Platon, 2014, s. 25), Sokrates'in ebe olan annesi Phainarates ve ebelerin özellikleri, sağlıklı doğum, asil ırk oluşturma (Platon, 2014, s. 37-39, 88), beden sağlığında hareketin önemi (Platon, 2014, s. 42), hastaların tatları algılamasındaki farklılıklar (Platon, 2014, s. 52, 167), duyu organları ve ruh ilişkisi (Platon, 2014, s. 92-3)... Bu örnekleri daha çok bilgiyi tanımlamada kullanmış olmasına rağmen, o dönemin tıp bilgisine dair önemli ipuçları vermesi bakımından değerlidir. Ayrıca ebeleri ve hekimleri sofistlerle karşılaştırarak da bu amacını ortaya koymaktadır (Platon, 2014, s. 167).

İslâm düşünce tarihinde ise bilginin ortaya çıkışı ve ilimlerin kökenine dair birçok tartışma olmakla birlikte, öncelikli olarak zikredilmesi gereken nokta, Kur'an'da ilk insan olan Hz. Âdem'e, isimleri ve dolayısıyla konuşmayı öğretenin Allah-u Teâla olması inancıdır (el-Bakara, 2/31). Allah, burada insana yalnızca bilgiyi değil, bilgiyi ilme dönüştürmek suretiyle biriktirme yeteneğini de vermiştir (Alak, 96/4-5; el-Mâide, 5/ 10). Kelamcılar bilgi kaynaklarına dair tartışmalarında, eşyanın objektif ve bilinebilir bir gerçekliğe sahip olması; yegâne bilgi üretme kaynağının akıl olması; aklın veri elde etme kaynakları; aklın ne olduğu, kapsamı ve işlevinin nasıllığı gibi birçok konuyu ele alarak bu sorunu tartışmıştır. Buna göre akıl insana has düşünme, anlayabilme, karar verebilme ve tedbir alma yeteneğidir. İnsan temyiz gücü, düşünme ve anlama yeteneği veren akıldan dolayı diğer canlılardan ayrılır ve sorumluluk yüklenir (Çağlayan, 2011, s. 235). Daha sonraki dönemlerde gelişen felsefenin kökeni ile ilgili teoriler, her ilim dalının başka bir kaynağı olduğunu, felsefenin ise Yunan Medeniyetinde ortaya çıktığını, ilimlerin Bâbil ve Fars medeniyetleri kaynaklı olduğunu, hikmetin Hindistan'dan alındığını ve hikmetin nebevî kaynaktan telakki edildiğini göstermektedir (Altaş, 2014, s. 9).

Bilginin mahiyeti, ezeli olması ve sonradan yaratılması, güvenilirliği gibi konular filozoflar ve kelamcılar açısından çok tartışılmıştır. Bu tartışmalar Eşari, Maturidi ve Mutezile açısından ele alındığında, İslam düşüncesinin bu konudaki serüveni ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Fahreddin Razi (öl. 606/1210)'nin bilginin kaynağına dair görüşleri de dikkate değerdir.

İslam düşünce tarihinde bu konuyu en net bir şekilde özetleyen ve derli toplu tarif edenlerden biri Gazzâlî'dir. Gazzâlî'ye göre insanın bilgiyi

kazanmanın iki metodu vardır. Bu yollar insani öğrenim ve Rabbani öğrenimdir. İnsani öğrenim iki yolla mümkündür: Birincisi dışarıdan öğrenmekle, ikincisi içeriden ve tefekkürle elde edilir. Dışarıdan öğrenme bir kişinin başka birinin deneyimi ve birikiminden yararlanmasıdır. Tefekkür de nefsin, külli nefsten istifadesidir. Gazzâlî'ye göre "külli nefis bütün ilim ve akıl sahiplerine oranla daha etkili olup, öğreticiliği daha kuvvetlidir." Gazzâlî, tecrübeye dayalı bilginin oluşmasında faal aklın değil, insanda var olan aklın rolünü benimser. O, akla dayanan riyazi ve mantıki bilginin yanında, her düzeyden insanda, vahye dayalı nebevi bilgiyi, bunun dışında da nefsine hâkim olan ve ruhu temizleyen ve böylece manevi olarak yükselen kimselere özgü olarak sezgici bilgiyi benimser. İbn Sina (öl. 428/1037) ise insan aklının, düşünce ve bilgisinin temelini oluşturan akledilirler aracılığıyla, mutlak hakikatlere ulaşılabilceğini iddia etmektedir (Ağırman ve Türkmekin, 2012, s. 200).

İbn Ebû Usaybia eserinin ilk bölümünde tıp ilminin nasıl var olduğunu ve ilk nerede ortaya çıktığını tartışmaktadır. Tıp bilgisini Hipokrat'tan itibaren ele almakta ve bunun için Hipokrat'ın eserlerine Galen'in yaptığı şerhleri esas kabul etmektedir. Bilginin kaynağı ve serüvenine dair bu bilgiler, tıp âlimleri tarafından işlenerek epistemolojide yerini almıştır. İslam tıp âlimleri, bu döneme kadar elde edilen birikimi, bilginin oluşumu problemi kapsamında tartışarak hem felsefe yönüyle katkıda bulunmuşlar, hem de bu çerçevede tıp tarihine dair önemli bilgileri kaydetmişlerdir. Esasen bilginin kaynağına dair aktarılan bu örnekler, tıbbın bugünkü geldiği noktayı idrak etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Gelinek nokta, tıp alanının akıl, deney, tecrübe gibi materyali her daim kullandığının ve kullanmasının zorunlu olduğunun ilk dönemlerden itibaren dile getirildiğinin göstergesidir.

İslam felsefesinde konu çok zengin olarak ele alınmıştır. Bilginin mahiyetine dair onlarca kavramdan söz etmek mümkündür. İdrak, şuur, tasavvur, hıfz, tezekkür, zikir, marifet, fehm, fıkıh, teaakkul, dirayet, hikmet, ilme'l-yakin, ayne'l-yakin ve Hakka'l-yakin, zihin, fikir, hads/sezgi, fitrat, zeka, hâtır, vehm, zan, hayal, bedâhet, evveliyat, reviyeye, kiyâset, tecrübe/hibre, rey, feraset bunlarda bir kısmıdır. Bu kavramların her biri bilgiye dair kaynak, mahiyet, araçlar, güvenilirlik gibi tartışmaların merkezinde yer almıştır (Bozkurt, 2006, s. 5-17).

Biz burada bilginin gerçekliği, kaynağı, ezeli veya hadis oluşu, bilginin araçları ve güvenilirliğini tartışmayı felsefe alanına bırakarak; tıp tarihi açısından önemli bir kaynak niteliğinde olan İbn Ebû Usaybia'nın tıp bilgisinin oluşumu serüveninde kullandığı örnekleri göz önüne koymayı ve bu bilgilerin diğer kaynaklarla karşılaştırılarak bu serüvenin bugünkü tıp bilimine sağladığı katkıları anlamaya çalışacağız. Gerek bilginin mahiyeti, gerekse bunun İslam dünyasındaki tezahürleri Müslüman filozofların ve kelimcilerin ana konusu olup, tıp tarihçiliği açısından bizim asıl amacımız

bu tartışmalara dâhil olmak değildir. Bugün gelinen noktada bilinmektedir ki, etik kurallar dâhilinde yapılan deneylerin, bilim adamlarının laboratuvarlarda ürettiği bilginin ve uygulama ve şهادetle oluşan deneyimin bu derece kıymetli olduğu tıp alanı, insanlığın var oluşundan beri aynı yöntem üzere yani deney, gözlem, tecrübe ve araştırmalarla beslenmeye devam etmiştir. Çalışmamızın asıl amacı buna dair tarihi verileri ortaya koymaktır.

İbn Ebû Usaybia'ya Göre Tıp Bilgisinin Ortaya Çıkışı

İbn Ebû Usaybia bilginin oluşumu tartışmalarına ve epistemoloji geleneğine göre tıp bilgisinin kaynağını ele almış, öncelikle ilk dönemlerden itibaren kullanılan örnekler eserinde yer vermiştir. Açıkçası ilk dönemlere dair verilen örnekler, insanın var oluşundan itibaren gelişimi ve tekâmülü serüvenini açık seçik ortaya koyması bakımından doyurucu bir özelliğindedir. Burada Hipokrat'ın eserlerine yapılan şerhlere göre, tıp ilminin var oluşuyla ilgili görüşler öncelikle iki ana kısma ayrılır: buna göre tıp bilgisinin ezeli olduğunu kabul edenler ve sonradan ortaya çıktığını ileri sürenler bulunmaktadır (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 8). Ezeli ve hadis ayrımı yapan İbn Ebû Usaybia, daha sonraki tartışmaları ve verdiği örnekleri, ilmin sonradan yaratıldığı görüşü üzerinden sürdürmektedir.

Çağdaş epistemolojide, tıpkı klasik epistemolojide olduğu gibi, bilginin kaynakları arasında yer alan algı ve tecrübe çeşitli örneklerle ön plana çıkmaktadır. Yine bilgi kaynaklarının araçları arasında yer alan algı, akıl, bellek, tanıklık, içe bakış ve bilinç örneklerle desteklenmektedir (Başdemir, 2011, s. 57-101). İbn Ebû Usaybia bu araçların hemen hemen hepsine bu dönemlerden tek tek örnekler vererek değinmiştir.

Müellifin karışık olarak değindiği konu ve verdiği rivayetler içinde bir sınıflandırmayı da, tıp bilgisinin ilk kez nerede, hangi coğrafya ve kültürde, hangi inanç sistemi referans alınarak edinildiğine dair yapmak gerekmektedir. Rivayetlerin dağılık alınması, bir sisteme göre yapılmamış olması takibi zorlaştırdığından, tıp bilgisinin kaynağına dair tartışmalara girmeden bu konuyu da ele almak yerinde görülmektedir.

Tıbbın İlk Ortaya Çıktığı Yerlere Dair Örnekler

Tıp tarihine dair yapılan modern çalışmalar bizi, tıp bilgisinin tarih öncesi devirlere kadar uzandığını, arkeolojik çalışmaların bu deneyimin yaklaşık 100.000 yıllık kalıntılarla da tespit edildiği sonucuna götürmektedir. Erbil'de bulunan Şanidar Mağarasından çıkarılan ve Taş Devrine ait Neandertal insana ait kalıntılar, bunun en yakın dönemde tespit edilen örneklerinden biridir. Bu mağaradaki iskeletler üzerinde gözlenen işlemler ve tıbbi amaçla toplandığı düşünülen bitkiler, bu bölgedeki taş devri insanının tıbbi bir birikiminin olduğunu bize göstermektedir. Bu kazıdan çıkarılan sonuçlarda, yaklaşık 40 yaşında öldüğü tespit edilen, başından aldığı darbeden dolayı

sol gözü zarar görmüş ve büyük ihtimalle kör olmuş; sol kolu dirsek üzerinden kırılmış veya kesilmiş ama iyileşememiş olduğu düşünülen bir iskeletten söz edilir. Aynı kazıya ait dallar üzerine yerleştirilmiş bitki artıklarının yedi tanesinin tıbbi amaçla kullanılan bitki çiçekleri olduğu tespit edilmiştir (Bayat, 2016, s. 34-5). Bunun yanında ilk medeniyetlerin olduğu Mezopotamya'da M.Ö VII. asırda hüküm süren ve Sümer-Babililere Rönesansı yaşatan Asurbanipal'in (668-27) Nippur kazılarında ortaya çıkan kütüphanesinde bulunan yaklaşık 25.000 adet tableten 1000 kadarının tıbbi uygulama ve ilaçlarla ilgili olduğu bilinmektedir (Bayat, 2016, s. 47). Henüz okunamayan bu tabletlerin tıp tarihinin akışına dair önemli bilgiler vereceği açıktır.

İbn Ebû Usaybia'nın eserinde öncelikle tıbbın ortaya çıktığı yerler ve milletlere dair yapılmış olan giriş, klasik tıp kitaplarıyla uyumludur. Birçok kaynaktan olduğu gibi burada da Mısırlılar öncelikli olarak zikredilmiştir. Daha sonra Keldanîler, Yunanlılar, Hintliler, Fulus ve Efruciye halkı tıbbın ortaya çıkışına dair örneklerde zikredilen yerlerdendir. Gerek İbn Ebû Usaybia gerekse diğer kaynakların ışığında şu kesin olarak söylenebilir: Müslümanlar insanlığın başlangıcından beri kendi dönemlerine kadar ulaşmış olan akli ve nakli bütün bilim alanlarında ortaya konan ve ortak kültürün ürünü olarak gelişmiş olan tüm müktesebatı tercüme ederek kullanmışlardır. Dolayısıyla kendilerinden önce hüküm sürmüş Fenikeliler, Keldanîler, İranlılar, Mısırlılar, Yunanlılar ve Hintlilerin varisi olmuşlardır.

Tıp tarihi kaynaklarından birçoğunda olduğu gibi Mısırlılar tıbbın öncü isimlerindedir. Mısır'da tıbbın bölgenin en yakınındaki Mezopotamya'ya göre daha çok geliştiği aşikârdır. Elde edilen papirüsler, mumya incelemeleri, duvar resimleri yanında Herodotos ve Diodoros gibi tarihçilerin verdiği bilgiler bu gerçeği yansıtmaktadır. Mısırlıların sağlık tanrısı Horus'un gözünü temsil eden simge Batı tıbbına da geçmiştir. Ünlü tıp doktoru Galen'in eğitimi esnasında bir süre Mısır'da bulunduğu, tahsilini İskenderiye'de tamamladığı bilinmektedir. Bunun yanında M.Ö. 2800'lü yıllarda yaşamış ve başrahip, hekimbaşı gibi görevlerde bulunmuş olan İmhotep, zamanla bu millet tarafından tanrılaştırılarak, tıp tanrısı Asklepios'la özdeşleştirilmiştir. Nil nehri içindeki Philai adasındaki tapınaklar, rüyasında kendilerine şifa yolunu göstermesi için duaya gelen hastalarla dolup taşmaktaydı. Mısır tıbbında arkeolojik kalıntılar yanında Mısır tıp papirüsleri büyük önem taşımaktadır. *Ramesseum papirüsü*, *Edwin Smith cerrahi papirüsü*, *Ebers papirüsü*, *Hearts papirüsü*, *Kahun papirüsü* ve *Karlsberg papirüsü* bunların en önemlileridir ve hastalık ve tedavilere dair önemli kaynaklardır. Bu papirüslerde kullanılan tedavi yöntemlerinin bir kısmının İslami dönemde de kullanıldığı görülmektedir (Bayat, 2016, s. 58-64).

İbn Ebû Usaybia'nın tıbbın çıktığı yerleri zikrederken ele aldığı Mısırlılara dair rivayet, İbnü'n-Nedîm'de geçen örneğin aynısıdır. Bu örnek, bir otu

yiyecek zayıf, hastalıklı, hayız görmeyen bir kadın hakkındadır. Mide ağrısından mustarip olan bu kadının aynı zamanda göğüs şikâyetlerinin bulunduğu ve göğsünün balgam dolu olduğu belirtiliyor. Bu kadının İbnü'n-Nedîm'de andız otu, İbn Ebû Usaybia'da ise ra'sen otu olarak bilinen bitkiyi yiyerek tamamen iyileştiği ve dolayısıyla bu otun birçok hastalığa iyi geldiği belirtiliyor (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 908; İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 9).

Tıp ilminin çıkış yerine dair adı geçen bir başka millet de Keldanîlerdir. Keldanîler milattan sekiz asır önce devlet kurmuş bir millettir. Zamanla Asurlular ve İranlıların yönetimine girmiş olsalar da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Araplar özellikle astronomi ilmini bu topluluktan öğrenmiştir. Güneş ve yıldızlar hakkındaki geniş birikimleri, Arapların onları "sabiî" olarak anmasına sebep olmuştur (Zeydan, 2012, s. 1/563). Hastalıklara çare bulmak için çalışan Keldanî rahipleri, tıp biliminin oluşmasında önemli katkılarda bulunmuştur. Onlar hastalarını sokakta sergilerler, oradan geçenlerde bu kişiye bakarak kendi etraflarında bulunan hastalar ve tedavileri konusunda fikir edinirlerdi. Ayrıca hastalıklara dair bilgilerini levhalara yazarak mabetlerinin duvarlarına asarlardı. Dolayısıyla Keldanîler'de tıp bilimi kâhinlerin uğraştığı sanatlardan biri olarak sayılmıştır (Hitti, 1981, s. 2/576). İbn Ebû Usaybia, Keldanîlerden bahsederken, Hermes'i de zikreder. Müellif Mısırlılar ve Keldanîler'e dair bilgiler içinde tıp, felsefe ve sair sanatları Hermes'in ortaya çıkardığını söyleyenlerin olduğunu beyan eder (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 9). Hermes farklı kültürlerde farklı isimlerle anılan mitolojik bir karakterdir. Mısır'da, İran'da, Greek'te, Sabiilerde, Araplarda karşılığı olan bir kişidir (Kılıç, 1998, s. 228). Dolayısıyla her millet onu farklı adlarla tanımlamıştır. Müellif bu bilgileri verirken Muhammed b. İshak kanalıyla İshak b. Huneyn (öl. 298/910)'in *et-Tarih* adlı eserinden yararlandığını ifade etmektedir.

Eserde bahsi geçen ve sonrasında da büyük oranda üzerinde durduğu hekimlerin menşei olan millet Yunanlılardır. Burada da İshak b. Huneyn'den aktardığı bilgiler ışığında, bazılarının tıbbi Ku (Kos) halkının ortaya çıkardığı bilgisini vermektedir. Bunlara verilen bir diğer isim de Kulus (veya Fulus)'tur. Yine burada Sicilyalıların da adını vermektedir (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 98). Antik Yunan'a dair erken tıp bilgileri M.Ö. IX. yüzyıllara kadar uzanmaktadır. Homeros'un *İliada ve Odysseia*'sında yüz elli civarında anatomi terimi bulunmaktadır. Arkeolojik bulgular içinde bu döneme ait Akhilleus'un Patroklos'un yaralanan kolunu sardığı ve Stenelos'un Diomedes'in yaralanan elini bandajla sarmasını resimleyen vazolar bulunmaktadır. Yunanlılarda bitkilere büyümlü güçler yüklenirdi. Adet görmeyen kadınların adet görmesini kolaylaştırmak için kullanılan birçok bitkiden yararlanılırdı. Hasır çiçeği, lygos, zambak, şakayık, nar, havlıcan ve güveyiotu gibi bitkiler kadınların çeşitli hastalıklarında kullanılan bitkisel ilaçlardandı (Bayat, 2016, s. 100). İbn Ebû Usaybia ise burada bir ebenin hükümdarın karısı için hazırladığı bitkisel bir ilaçtan söz

eder. Müellif ra'sen ve andız otu olarak da isimlendirilen ota, Yunanlılarda el-enâ dendiğini ifade etmektedir. Müellifin Fulus halkı ve Efruciye halkı olarak bahsettiği millet de, Yunanlılara ait bölgelerin halklarıdır. Yunan adalarındaki Kos adası, Rodos adası ve Kunduz halkı ve Girit adası halkı gibi... Dolayısıyla birçok adla verilen örnekler Yunan tıbbına dair örneklerdir. Tıbbın Fulus halkının kralının eşi için ilaç yapan ebe aracılığıyla ortaya çıktığı; Efruciye halkının nefesli çalgıları ilk ortaya çıkaranlar olarak nağmeler ve ritimler aracılığıyla ruhun sıkıntılarını tedavi ettikleri gibi örnekler de bu tür örnekler kapsamındadır. Müzikle tedavi için müellif, "bedene şifa veren, ruha da şifa verir" çıkarımı yapmaktadır (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 9). Kos Adası bugünkü adıyla İstanköy, Ege'nin doğusundaki adalardan biridir. Birçok önemli ismin yetiştiği bir bölgedir. Hipokrat bunlardan sadece bir tanesidir (Berbercan, 2018, s. 31). Müellif Kos halkından önemli hekimlerin ortaya çıktığını, en önemlilerinin Hipokrat ve ataları yani Asklepios Ailesi olduğunu söylemektedir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 9). Müellif Girit adasında tıbbi ortaya çıkaranlar içinde Eftimon'dan bahseder. Yine tıbbın ortaya çıktığı yerlere dair Turusina, Babil veya Fars ve Yemen bölgesindeki sihirbazları da anmaktadır (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 14). Müellif verdiği örneklerde kesin olarak bir tercihte bulunmaz. Rivayetlerin salt nakli söz konusudur. Bu bilgiler söz konusu milletlerin tıp bilimi ile ilgilerini göstermesi açısından önemlidir. Bir diğer önemi de bu dönemde diğer milletlerle bilgi alışverişinin bulunduğunu göstermesidir. Hipokrat'tan nakledildiği ifade edilen bu bilgiler tıp tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Müellif burada dinlerle ilgili de rivayetler aktarmaktadır. Buna göre Sabiiler bu bilimin Sabii mabetlerinden, kâhinler ve salih kişiler vasıtasıyla bazen rüya bazen ilham yoluyla alındığına inanırlar. Bazıları o şifanın mabetlerde yazılı bulunduğunu ve kim tarafından yazıldığını bilinmediğini söylemektedirler. Bazıları da şifanın, üzerinde tıbbın yazılı olduğu bir yed-i beyza olarak çıktığını söylemişlerdir. Yine Sabiilerden geldiği nakledilen başka bir bilgi de, tıbbi Hz. Şit'in ortaya çıkardığı ve onu Hz. Âdem'den tevarüs ettiği'dir. Mecusiler ise, peygamberleri olduğunu iddia ettikleri Zerdüş'tün dört ilme ait kitaplar ortaya koyduğunu söylemişlerdir. Bu kitapların on iki bin camuş derisiyle ciltlendiğini ve bunlardan bin tanesinin tıpla ilgili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Irak Nabatileri, Süryaniler, Keldaniler ve diğer eski Nabat topluluklarının tıp ilminin temellerini keşfettiklerine dair iddialar mevcuttur. Müellif burada yine Hermes'e atıfta bulunur. Üç hikmeti kendisinde toplayan Hermes onların arasındaydı ve ilimlerini biliyordu. O dönemde Mısır'a gitmiş ve oranın halkı arasında ilimleri ve sanatları yaymıştır. Piramitleri ve tapınakları inşa etmiş ve daha sonra ilim onlardan Yunanlılara intikal etmiştir. Müellif ayrıca "İsraili âlimlerden bazıları, tıp ilmini çıkaranın Yûkâl bin Lâmih bin Metûşâlih olduğunu söylemişlerdir." demektedir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 14). Dolayısıyla bilgi aktarmada dini etkenler de göz önünde bulundurulmuştur.

Tıp İlminin Ezeli Oluşu ve Sonradan Yaratılması

İbn Ebû Usaybia tıp biliminin oluşumunu öncelikle ezeli oluşu ve sonradan yaratılmış (hâdis) oluşu yönündeki rivayetleri ele alarak değerlendirmektedir. Bu iki farklı görüşü şu şekilde tarif eder:

“Buna göre cisimlerin sonradan yaratıldığına inananlar, tıp ilminin de sonradan yaratıldığını söylerler; çünkü tıp ilminin kullanıldığı cisimler sonradan yaratılmıştır derler. Cisimlerin ezeli olduğuna inananlar ise, tıbbın da ezeli olduğuna inanmaktadırlar. Tıp ilminin kadim olduğunu ve insanlığın var olduğundan beri süregeldiğini söylerler. Tıpkı süregelen kadim eşyalardan biri olması ve insanın yaratılması gibi...” (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 9)

İbn Ebû Usaybia'nın verdiği bu örneğin, Eşari ekolünde de aynı tariflerle karşımıza çıkmaktadır. Eşari'de de bir nesneyi olduğu üzere tanıma manasına gelen bilgi, kadim ve sonradan yaratılmış bilgi olarak iki kısımda incelenmelidir. Buna göre hâdis bilgi de doğuştan gelen ve akıl yürütme ile elde edilen olmak üzere ikiye ayrılır. İnsana dair hadis bilgiyi ortaya koyan akıl, varlık ve olaylara duyulara ait sınırlamaları aşarak, kendi imkânları içerisinde ulaşabilir (Çağlayan, 238).

Gerek İbn Ebû Usaybia'da gerekse diğer klasik tıp tabakât kitaplarında, tıp bilgisinin ezeli olmasına değinilmiştir. Fakat asıl konuya dair tartışmalar daha çok bu bilginin sonradan yaratıldığı bilgisi üzerinden devam ettirilir ve asıl konu sonradan yaratılan bu bilginin mahiyeti, araçları çerçevesinde işlenmektedir. İbnü'n-Nedîm (öl. 385/495) de *el-Fihrist'te* tıp biliminin başlangıcına dair bilgileri İshak b. Huneyn'in *et-Tarih* adlı eserinde verdiği bilgiler ile başlatmaktadır. Burada da tıp bilimi Mısırlıların tecrübelerine dayandırılmaktadır (İbnü'n-Nedîm, 2019, s. 908). İbn Ebû Usaybia İbnü'n-Nedîm'den farklı olarak bilginin ortaya çıkışına dair örnekleri daha çok kullanmıştır. İbn Ebû Usaybia'nun önemli kaynaklarından biri olmakla birlikte, ondan başka diğer kaynaklardaki örnekleri de alarak harmanladığı görülür.

Çalışmamızda esas olan tıp bilgisinin sonrada yaratıldığına dair tartışmalar ve bu tartışmalara verilen örneklerdir. Eserinde İbn Ebû Usaybia bilginin sonradan yaratılmış olduğuna inananları iki kısma ayırmıştır. İnsanın yaratılmasıyla birlikte tıp bilgisinin de var olduğunu kabul edenler ve daha sonra yaratıldığını savunanlar...(İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 8) Buna göre kimileri, tıp ilminin insanın faydasına olan eşyalardan olup, insanın yaratılmasıyla beraber ortaya çıktığı görüşündedir. Bakara sûresi 31. âyette ilk insanın bilgi bakımından donanımlı olarak yaratıldığı, birçok eşyanın isimlerini bildiği ifade edilmektedir. Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Taberî (öl. 310/923) gibi birçok tefsir âlimi de bu ayetten yola çıkarak, Âdem'in bütün eşyanın isimlerini öğrenerek meleklerden daha donanımlı ve peygamber

olarak da insanlığa bir model olarak yaratıldığını kabul eder (Keskin, 2018, s. 775). Gerçi öğretilen isimler üzerinde ihtilafların olması, bizi doğrudan bu bilgilerden tıp bilgisine sahip olduğu sonucuna götürmez. Fakat İbn Ebû Usaybia'nın, insanla beraber tıp bilgisinin yaratılmış olduğuna inananlara dair verdiği bilginin temelinde bu örneğin olması gerektir.

Eserde ifade edildiği şekliyle ve müellifin de konuya daha çok yer ayırması göz önüne alındığında, büyük çoğunluğu temsil eden diğer grup, tıp bilgisinin insanın yaratılmasından daha sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Burada insanın gelişimi sürecine uygun olarak konu ele alınmakta ve bilginin deneyim, gözlem, ilham, önceliklerden aktarılan bilgi gibi detaylı bir örneklemeye gidilmektedir. Bundan sonra ise insanın yaratılmasından sonra oluşan tıp bilgisinin mahiyeti değerlendirmeye konu edinmiştir. Bu gruptaki âlimleri bilgi edinme şekillerine göre de sınıflandırır ve aralarında bazılarının, Galen, Hipokrat, bütün kıyas ehli ve Yunanlı şairlerin dediği gibi, tıbbi insanlara Allah'ın ilham¹ ettiğini savunmaktadırlar (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 8).

Tıp Bilgisinin Elde Ediliş Yolları

İbn Ebû Usaybia bilginin elde edilmesini klasik sınıflandırmaya tabi tutmadan, sadece tıbbi yöntemler ve ilaçlar üzerinden giderek bunlara dair rivayetler üzerinden ele almış ve herhangi bir sistem gözetmemiştir. Karışık olarak ele alınan bu rivayetleri sınıflandırmak gerekirse; vahiy yoluyla, ilham yoluyla ve rüyalarla elde edilenleri bir grupta ele alınabiliriz. Diğer grupta ise deney ve tecrübe yoluyla elde edilenler, hayvanları gözlemleyerek elde edilenler ve tesadüfen öğrenilenler olarak ele alabiliriz. İbn Ebû Usaybia'nın ayrı örnekler vermediği ama genel olarak ifade ettiği geçmişten nakledilen birikimlere de değinmek yerinde olacaktır.

Vahiy ve İlham

Vahiy kelimesi "hızlı bir şekilde ve gizli olarak söylemek, işaret etmek" anlamındadır. İslami literatürde terim olarak ise "Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi" anlamına gelmektedir. Vahiy Kur'an'da geçtiği şekliyle sadece peygamberlere değil aynı zamanda diğer insanlara (Hz. Musa'nın annesi örneğinde olduğu gibi), arılara, yerküreye ve göklere de verilir (el-En'am, 6/112, 121). Allah-u Teâlâ'nın peygamberler dışında bazı kişilere de vahyettiğine işaret eden bu ayetler, bazı tefsirciler tarafından ilham etme olarak yorumlanmakta ve peygamberlere vahiy ile diğer insanlara vahyin mahiyeti ayrılmaktadır (Yavuz, 2012, s. 443). Dolayısıyla İbn Ebû Usaybia'nın verdiği örneklerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Gerçi müellif ilham yoluyla bilgi

¹ Allah'ın, doğrudan veya bir melek aracılığıyla iyi bilgileri insanın kalbine ulaştırmasıdır veya feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgi. (Bk. Ak, 2014, 132)

edinmeyi ayrı bir kategoride ele almıştır. Dolayısıyla biz müellifin ele aldığı şekliyle her ikisine dair örnekleri vermeye çalışacağız.

Müellif ilham yoluyla elde edilenleri ayrıca ele almaktadır. İlham sözlükte “içmek, birden yutmak” kökünden gelir ve “yutturmak” anlamında kullanılır. İslami literatürde ise “Allah’ın, doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırması” anlamındadır. İlham bilgi kaynaklarını kullanmadan bilginin aniden ortaya çıkmasını tarif etmektedir (Yavuz, 2000, s. 100).

İbn Ebû Usaybia, Galen’in bu büyük ilmi insan aklının ortaya koyamayacağını söylediğinden hareketle, tıp bilgisinin elde edilmesine dair bu görüşünü, Allah-u Teâlâ’nın tıp ilmini yaratmış ve insanlara ilham etmiş olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Çünkü O yaratıcıdır ve böylesi bir ilmi yaratmak sadece O’nun tarafından mümkündür.” (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 9) Burada İbn Ebû Usaybia hem tıp bilgisini hem de felsefi bilgiyi Allah’ın yarattığını, bu yönüyle bunların değer olarak birbirlerinden farkı olmadığını ifade etmektedir. Bu durum bu dönemde tıp bilgisi ile felsefi bilginin değer açısından karşılaştırıldığının da bir işareti olarak görülebilir. Vahiy ve ilham yoluyla tıp bilgisinin elde edilmesi fikrini Ebu Cabir el-Mağribî ve onun görüşlerine İbnü’l-Mitrân’ın yaptığı değerlendirmelerle vermektedir. Ebu Cabir el-Mağribî’nin kimliği ve eserlerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Elimizdeki metne göre sadece İbnü’l-Mitrân’ın onun eserlerini gördüğünü ve dolayısıyla İbnü’l-Mitrân’ın ölüm yılı olan 1191 yılından önce yaşadığını anlayabiliyoruz. İbnü’l-Mitrân’ın hekimliğinin yanı sıra dil ve edebiyata dair eğitim almış olması (İzgi, 2000, s. 128), bunun yanında bilgi, ilham ve vahye dair Mağribî’nin fikirlerini değerlendirmiş olması, onun dil âlimi veya hekim olabileceği fikrini akla getirmektedir. Müellif, Ebu Cabir el-Mağribî’ye göre tıp ilminin var oluş yolunun vahiy ve ilham olduğunu belirtmektedir. Buna göre tıp insan bedeniyle ilgilenir. Hastalıkları iyileştirir veya sağlıklarını korur. İnsanların bedeninin sonsuz olması mümkün değildir (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 10). Çünkü sonsuz olanın ortaya çıkması imkânsızdır.

Yine Ebu Cabir el-Mağribî’ye göre bir başka farklı görüş de, tıp bilgisinin çıkışının tek kişiye hasredilmemesi yönündedir. Çünkü bu bilginin oluşması için uzun bir süreç gereklidir ve bir kişinin ömrü buna yetecek kadar uzun değildir. Bunun bir başka delili olarak da tıp ilminin mükemmelliğini öne sürmektedir. Mükemmel olan bu bilgi, ihtilaf edilen değil, üstünde ittifak edilen olmalıdır (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 10). Dolayısıyla başlangıçta sayıları az olan bu tıp mensuplarının, böylesi bir iş üzerine bir araya gelebilmeleri mümkün değildir. Buna göre bir bilginin bilgi olarak kabul edilmesi için, kendisi hakkında belli bir birikimin olması gerekir. Dolayısıyla tek bir insanın kaynak gösterilmesi kadar kısa sürede bilginin oluşamayacağı belirtilmektedir.

Müellifin en önemli kaynaklarından birisi İbnü'l-Mitrân'dır (öl. 587/1191). İbnü'l-Mitrân, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin hekimliğini ve Nureddin Mahmud Zengi'nin Dımaşk'ta yaptırdığı bimaristanın başhekimliğini yapmış; genel tıbbi bilgiler, tıp etiği, tılsım ve büyü yoluyla tedavi, ilaçlar ve tedavilerine dair çok sayıda eser kaleme almıştır. Felsefeye dair de eserlerinin bulunduğu rivayet edilir. Özellikle *Bustânü'l-etıbbâ' ve ravzatü'l-elıbbâ* adlı eseri İbn Ebû Usaybia'nın temel kaynakları arasındadır (İzgi, 2000, s. 128). Müellif İbnü'l-Mitrân'dan aldığı birçok rivayeti eserinde değerlendirmiştir.

Müellif İbnü'l-Mitrân'ın İbn Cabir'in fikirlerine yaptığı şu değerlendirmeyi nakletmektedir: *"Bu aynı zamanda geri kalan ilimler ve sanatların da ilham edildiği düşüncesine götürmektedir. Çünkü onlar da mükemmeldir."* Müellif bu ifadeden hareketle, bu durumda şahısların mükemmellik üzerinde birleşmelerinin imkânsız olduğu sözünün de bir şey ifade etmeyeceğini beyan etmektedir. Aksine şahıslar yalnızca mükemmel olan bir iş üzerinde birleşirler. Şüphesiz ki ihtilaflar, mükemmelliğin yokluğuyla ortaya çıkar. İbn Mitrân, Galen'in kendi eserinde *"bu ilmin vahiy ve ilhama dayalı olduğunu"* söylediğini ifade ederken, Eflatun'un siyaset kitabında *"Asklepios'un ilham alan ve ilahi desteğe mazhar biri olduğunu"* söylemiş olmasının karışık ve sıkıntılı ifadeler olduğunu beyan etmektedir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 9). Asklepios, Yunan mitolojisi tanrılar panteonuna M.Ö. VI. yüzyılda dâhil olmuştur. Ölülerini diriltirebilen Asklepios, Zeus'un gazabına uğramış tanrılardan biri olup, tıbbın sembolü olmuştur. Eski Yunan medeniyetinde hekimlik soy zinciriyle devam etmiş olup, bu sınıftaki tüm hekimlere asklepiad yani Asklepios'un müritleri adı verilirdi (Bayat, 2016, s. 100-1). Yine asklepieion adı verilen sunak ve tapınaklar da şifa veren yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Asklepios kültü bölgede Hristiyanlığın kabulüyle birlikte bu inanç içinde devam etmiş ve Asklepios'un kurtarıcı özelliği Hz. İsa'ya verilmiştir (Bayat, 2016, s. 106). Bu rivayetlerden hareketle, Yunan kültüründen Hristiyan kültürüne devredilen Asklepios anlatımının, Müslüman müellifler kaleminde İslami literatüre uygun anlatılması makul görünmektedir.

Rüya

Rüya, "görmek" anlamındaki rü'yet kelimesinden türemiştir ve uyku sırasında zihinde beliren görüntüleri ifade eder. İslam literatüründe üç tür rüyadan bahsedilir ki bunlardan birisi rahmanî rüya veya rüya denen ve çalışmamıza konu olan rüya çeşididir (Çelebi, 2008, s. 306). İbn Ebû Usaybia eserinde tıp bilgisinin kaynağı olarak rüyayı kabul edenlerin de var olduğunu ifade etmektedir. Buna göre tıp bilgisi insanlara rüya aracılığıyla ilham edilmektedir. Buna delil olarak, bir grup insanın rüyalarında ilaçlar gördüğünü ve uyandıklarında bunları kullanıp zor hastalıkları iyileştirdikleri nakledilmektedir. Rüyada ilham edilen bu ilaçları kullananların şifa buldukları anlatılır.

Müellif bu bölümde rüyalar yoluyla bilginin edinilmesi konusunu çeşitli örneklerle işlemiştir. Galen'in rüyasında kendisine damarın yarılmasının emredildiğinden bahsetmektedir. Rüya ayrıntılı olarak tarif edilmekte ve damarı nasıl kestiği, ne kadar kan aktığı ve ağrının nasıl birdenbire geçtiği anlatılmaktadır. Burada akıtılan kanın bir rıttan (rıtl yaklaşık 416 gram civarında ağırlık ölçüsüdür) daha az olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca Galen'in bu rüyayı iki kez gördüğü de belirtilmektedir. Ayrıca ağrının diyafram ile akciğer arasında olduğu da ifade edilir (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 14). Bugünkü anlamda hemen hemen bir ünite kana eşit olan bu miktar, damarlardaki basıncın azalmasına bağlı olarak, hastada bir rahatlama ve ağır şikâyetinin geçmesini sağlamış olmalıdır.

Yine tıp bilgisinin rüyalar yoluyla elde edilmesine dair bir başka hikâyede, Fas'taki doğu halifelerinden biri uzun süren bir hastalığa yakalanmıştı. Pek çok tedavi gördü fakat onlardan bir fayda görmedi. Bu kişi gece rüyasında Resulullah'ı görmüş ve hastalığını Resulullah'a anlatmıştı. Resulullah rüyasında ona '*Zeytinyağı sür, onu ye. Hastalıktan kurtulursun*' dedi. Kişi uykusunda uyanır uyanmaz rüyasını yorumlatır. İbn Ebi Talib el-Kayravânî rüyayı şöyle yorumlamıştır: "Ya Müminlerin Emiri! Resulullah sana zeytinyağı sürünmeni, onu yemeni emretti. Bundan sonra iyileşeceksin." Bu yorumdan sonra hükümdar Kayravânî'ye, bu bilgiyi nereden öğrendiğini sormuş ve Kayravânî Nur Suresi 35. Ayetteki zeytine yapılan atıfları ve onun ne derece faydalı bir ağaç olduğunu anlattı. Hükümdarın rüyasında gördüğü bu yöntemi uyguladıktan sonra tamamen iyileştiği belirtilmektedir (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 16). Burada hükümdarla ilgili bir isim veya dönem kaydı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunun sözel olarak aktarılmış bir anekdot olduğu söylenebilir.

Bu ve benzer örnekler, rüyanın hep önemsendiğini, dönem dönem bilgi kaynağı olarak kullanıldığını göstermektedir. Peygamberlerin gördükleri rüya ile diğer insanların gördükleri rüyalar, İslam literatüründe tartışılmış ve rüyanın rahmani ve olmasının nasıl belirleneceği ve rüya ile amel etmenin hükmü konusunda asla fikir birliği oluşmamıştır (Güven, 2015, s. 15-20). Fakat çoğunlukla bilinçaltında var olanları ortaya çıkararak yol gösterici olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Deney ve Tecrübe

Çağdaş epistemolojide bilginin araçları dendiğinde algı ile gelen bilgiler, bellek ile gelenler, tanıklık yoluyla elde edilenler, akıl ile elde edilenler, muhakeme ve içebakış ile kazanılan bilgiler sıralanmaktadır (Başdemir, 2011, s. 57-101). Burada algı, beş duyuyu kullanarak çevremizle iletişimimizi sağlar. Bellek geçmişte elde edilen bilgileri ifade eder. Eflatun'a göre algıların büyük çoğunluğu bellekten bağımsız değildir. David Hume ise bunu şu şekilde ifade eder: "*Bütün algı bilgileri belleğe bağlıdır. Çünkü duyu verilerini yakalayan bellektir*" (Başdemir, 2011, s. 70). Tanıklık ise başkalarının

önceden veya şu anda edindiği bilgiyi bize aktarmasıyla elde ettiğimiz bilgilerdir. Kişinin algıları arasındaki sebepsel ilişkileri kuran ise akıldır. Bu yönüyle de akıl bilginin bir başka kaynağı sayılmaktadır (Başdemir, 2011, s. 76-81).

İbn Ebû Usaybia tüm bu araçlara dair örnekleri vermekle birlikte, konuyu üç ana sınıfta ele almıştır. Bunlardan en önemlisi deney ve tecrübe yoludur. Diğer iki sınıf ise tesadüf ve hayvanları gözleme yollarıdır. Biz burada çarpıcı örnekleri vermeye çalışacağız. Bu yolla tıp bilgisinin edinilmesinde deneyimin etkisini aktarmaya çalışacağız.

İbn Ebû Usaybia deney ve tecrübe konusundaki değerlendirmesinde, uzun sürede oluşan bu bilginin sürecine dair verdiği malumatta, birikerek çoğalan bilgi ile tıp ilminin berraklaştığını ve ayrıntılarının daha da görünür olduğunu ifade etmektedir. Bu birikimle birlikte ortaya çıkan ürünün daha faydalı ve mükemmel olabileceğini beyan etmektedir. Bunun yanında kimisinin bu bilgiyi reddederken, bazılarının ise eksikleri tamamladığı, bazısının yanlışları düzettiği ve bu şekilde giderek mükemmelleştiğini belirtmektedir. Müellif bunun böyle açıklanması gerektiğinin daha doğru olduğunu söyleyerek, tıp bilgisinin kemale ermesi serüvenini olarak özetlemektedir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 12).

İbn Ebû Usaybia, Galen'in müşhil ilaçları bölümünde bahsettiği bir bitki ile ilgili rivayeti, kötü niyetli kişilerin ilaç yapımına olumsuz bir örnek için vermektedir. Hikâyeye göre bir adam kasaptan taze bir karaciğer satın aldı ve evine doğru giderken başka bir işi için elindeki karaciğeri, yerdeki otların üzerine koydu. İşini bitirdikten sonra karaciğeri almak için döndü. Bütün olarak koyduğu karaciğerin bu otlardan dolayı paramparça olduğunu ve kanlı bir suya dönüştüğünü gördü. Daha öncesinden bildiği bu otun hayvanları öldüreceğini anladı ve hayvan öldürmek için bu otu satmaya başladı. Fakat onun bu niyeti fark edildi ve ölüm emri verildi. Galen bu adamın tutuklanmasında, hâkime götürülmesinde ve ölüm emrinin verilmesinde sebebin kendisi olduğunu söylemiştir. Yani hayvanlara bilerek zarar vermek isteyenlere bu otu sattığı anlaşılmış ve cezalandırılmıştır. Ayrıca Galen bu adam hakkında şunu da ilave etmiştir: *"Ben o kişi idama götürülürken, gözlerinin kapatılmasını da emrettim. Ta ki o bitkiye bakmasın ya da başka birine işaret ederek başkaları kendisinden o bitkiyi öğrenmesin."* (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 12) Dolayısıyla kötü bilginin aktarılması da önlenmiştir. Bu rivayet, ilaçlarla ilgili verdiği bilgiler yanında kanunlar ve tıp etiği açısından da önemli bir örnektir.

İbnü'l-Mitrân'dan aldığı bir rivayete göre, Cemaleddin Nakkâş es-Saûdî, Siirt'teki dağın eteğinde, hindibâ şeklinde bir otun üzerinde uyuyakalan kişilerin burunlarının kanadığını görmüştür. Bu bitki saçaklı yapraklıdır ve tadı acıdır. Müellif *"İlacın bir zıddının (panzehrinin) olması gerektiği nereden bilindi diye sorsan, biz şöyle cevap veririz"* diyerek, panzehri bulma ile ilgili tecrübelerle dair rivayetleri de aktarmıştır. Ayrıca müellif, Cemaleddin

Nakkâş'ın bu bitkiyi birçok kişinin burnuna çekip kokladığını ve burunlarını bu yolla kanattıklarını aktardığını da ilave etmektedir. Müellif, İbnü'l-Mitrân'ın tecrübe yoluyla elde edilen bu bilgilere ulaşmayı yararlı olmak için çaba gösterdiğini, söz konusu ilacın kullanımındaki beklenen etkiyi gösterdiğini, başka bir bitkinin yaratılmış olmasının bu organa yararlı olacağı ve bu ilaca karşı koyabileceğini gördüğünü anlatır. İbnü'l-Mitrân bu tecrübeyi edinişini şöyle özetlemektedir: *"Bu hususu tecrübe yoluyla araştırır, her gün hatta her vakit bir hayvan ister ve ona önce birinci, sonra da ikinci ilacı verir. Eğer zararı giderirse, muradı gerçekleşmiş olur. Eğer fayda vermezse başka bir hayvan ister. Ta ki o ilacı bulana kadar."* Buradan da ilaçların etkisinin bir başka ilaçla giderilmesi bilgisine ulaşılmış oluyoruz. Antidotun bulunuşuna dair güzel bir örnek olarak bu anekdot da ilgi çekici ve önemlidir. Bir başka önemli tarafı da hayvanlar üzerinde bu ilaçların denenmiş olmasıdır. Müellifin aktarımına göre İbnü'l-Mitrân: *"Ne vahiyle ne de ilhamla oldu. Kıyasla, akılların duruluğuyla ve uzun sürede gerçekleşti."* demek suretiyle tıp bilgisinin ortaya çıkışına dair kendi fikrini ortaya koymuştur (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 13).

Müellife göre İbnü'l-Mitrân, tıp ilminde tecrübelerden çıkarım yapma ve içtihat yapmayı önemsizleştirmenin hata olduğunu savunmaktadır. İchtihat eden ve çıkarsamalarda bulunan akıllara iki kat değer vermek, tıp ilminden daha yücedir. Ünlü hekim bu tezini şu şekilde savunur: Bir kişinin gözleri kızarıp vücudu ağrılaşır ve yüksek tansiyon belirtileri göstermeye başlar. Ne yapacağını bilemeyen kişinin burnu kanamaya başladıktan sonra bu şikâyetleri geçer. Bu hadise başka bir zaman tekrar olduğunda, kişi kendi burnunu kanatarak bu şikâyetlerden kurtulur. Benzer şekilde, aynı şikâyetlere maruz kalan kişinin başka bir damarının kesilip kan akıtılmasıyla da iyileştiğinin görüldüğünü ve bunun bir tedavi yöntemi olarak tespit edildiğini ifade etmektedir (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 11). İbn Ebû Usaybia, İbnü'l-Mitrân'dan verdiği örnekle, tecrübe ve aklı öcelelemektedir.

Verilen bir başka bilgi de mide şikâyetlerinin otlarla tedavi edilmesine yönelik bir örnektir. Buna göre bir kişi, aşırı yemek yemeye bağlı olarak ortaya çıkan şikâyetlere işaret etmektedir. Verilen örnekte çok yemek yiyen adamın midesi aşırı bir şekilde dolmuş, bunun üzerine doğal olarak, bulantı, acı, endişe, öğürme, sancı, gurultu, gaz gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır. Adam bu şikâyetlerinden dolayı kusmuş, kusunca da ağrıları geçmiştir. Yine bir başka benzer örnekte bir kişi çok yediği için mide şikâyeti çekerken, sütlü bir ot yemiş, bu bitki onun karnını ağrıtmış, ardından ishalle birlikte çokça kusturmuştur. Daha sonra bu kişi bu otun böyle bir etkiye sahip olduğunu; bu hadisenin (kasma ve ishal) bu etkileri hafiflettiğini ve giderdiğini öğrenmiştir. Bu adam yaşadığı bu hadiseyi aynı şikâyeti olan diğerine anlatmış, arkadaşını o sütlü bitkiyi, kasma ve ishal zorlaştığında ve belirtiler şiddetlendiğinde azıcık kullanması için teşvik etmiştir (İbn Ebî

Usaybia, 1997, s. 11). Böylece kusma ve ishale birlikte iyileşmesini sağlamıştır. Müellif, bu şekilde insanların bunları öğrenmesi ve etraflarına öğretmeleriyle tıp bilgisinin giderek berraklaştığını ifade etmektedir. Bu bir yerde bilginin yaygınlaşması, dilden dile dolaşarak artmasını da anlatmaktadır.

Mide ve ishal şikâyeti olan bir başka kişiye ait örnekte, sumak bitkisinden yemek suretiyle şikâyetinden kurtulduğu rivayet edilmektedir. Adam bu bitkiyi yedikten sonra kendisini iyileştirenin ne olduğunu öğrenmek için tadına bakmış, onun kekremsi ekşi bir şey olduğunu görmüştür. Bunun üzerine sumağın ekşiliği ya da kekremsi özelliğinin kendisine fayda verdiğini zannederek sadece ekşi olan şeyleri tatmış ve kendisi gibi ishal olan başka kişilerin de kullanmasını sağlamıştır. Fakat bunun başkalarına fayda vermediğini görmüştür (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 11). Müellif burada, tadı aynı olan her bitkinin herkeste aynı etkiyi göstermediğini nasıl keşfettiğini aktarmaktadır. Rivayetin devamında aynı kişinin, tadı sadece kekremsi olan başka bir bitkiye yöneldiği ve bu bitkinin sumaktan farklı olarak ishali ve kusmayı durdurduğu belirtilmektedir.

Tecrübe ve gözleme dayalı birbirine benzer birçok rivayete yer veren müellif, en çok bu gruba değinmiş ve tıp biliminde gözlem ve tecrübenin ne kadar büyük öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Tesadüf

İbn Ebû Usaybia'nın, tıp ilminde bilgilerin elde edilmesine ilişkin zikrettiği bir başka yol tesadüf ve rastlantılardır. Buna dair verdiği örnekler de çeşitlidir. Müellif, İkinci Endru Mahus olarak bahsettiği birinin, tesadüfen öğrendiği bir bilgi sonucu yaptığı ilaçtan bir ilaçtan bahsetmektedir. Bu ilan yılan etlerinden yapılan bir tiryaktır. Onu bu ilacı yapmaya sevk eden ve bu terkiyi yapmak için zihnini yoğunlaştıran şey, tesadüfen yaşadığı olaylardır. Müellif bu kişinin iki deneyimini anlatarak, ilacı elde edişini hikâye etmektedir. İlk deneyimi, Bornos olarak bilinen bazı köylerde çalışan çiftçileri görmeye gittiği sırada edindiği deneyimdir. Buradaki örnekte ağzı sıkıca kapatılmış bir küpteki suyun içinde parçalanmış yılan olduğu için içmekten vazgeçtikleri, fakat cüzzamlı ve ölümü şiddetle bekleyen bir adamın acısını dindirmek için ona içirdiklerini anlatmaktadır. Yılan etiyle karışmış bu suyu içen cüzzamlının ise zamanla üst cüzzamlı üst derisinin dökülüp yerine yeni sağlıklı deri oluştuğunu ve adamın bu dertten tamamen kurtulduğunu ifade etmektedir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 17). Bu olay tıp bilgisinin elde edilmesine dair verilen örneklerin en ilginç olanlarından biridir.

Endru Mahus'un rastlantı ile bilgi elde etmesine dair ikinci deneyimi yine yılan etinin tedavi edici özelliğinin tesadüfen öğrenilmesine dairdir. Kardeşi Apolonyus, kral tarafından köylere boyacı olarak görevlendirilmiş ve yedi fersah uzaktaki bir köye gitmek üzere yola çıkmıştır. Dinlenmek için bir

ağacın dibinde konakladığında, uyuyakalmış ve bir yılan gelip onu elinden ısırıştır. İstirap çekmeye ve baygınlık geçirmeye başlayınca öleceğini anlamış ve bir vasiyet yazarak ailesine haber verilmesi için adını, soyunu, evinin bulunduğu yeri ve tarifini ilave etmiş ve onu ağaca asmış, ölümü beklemeye başlamıştır. O ağacın kökünde bir yarığın içinde su vardı. Çok susadığı için içmiş ve ağrıları hemen dinmiştir. Ağaçtan bir dal kesmiş ve onunla suyun içinde ne var diye araştırmaya başlamıştır. Suyun içinde birbiriyle kavga etmiş ve suya düşmüş ve çürüyüp lime lime olmuş iki yılan bulmuştur. Bu olayla, yılan etlerinin engerek yılanı ve diğer yılanlar ile sokucu hayvanların sokmalarına karşı faydalı olduğunun kanıtlamıştır. Yine bunun gibi yılan etinin tedavi edici yönünün tesadüfen keşfedilmesine dair başka örnekler de verilmiştir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 17-8). Tesadüf yoluyla öğrenmeye dair çok sayıda örneğe değinilmiştir. Tesadüfen elde edilen bu bilgiler daha sonra geçmiş bilgilerle birleştirilerek gerçek bilgiye dönüştürülmüş ve tıp alanında faydalı hale gelmiştir.

Gözleme

İbn Ebû Usaybia'nın, tıp ilminde bilgilerin elde edilmesi için zikrettiği bir başka yol, insanların hayvanlardan müşahede ettikleridir. Müellife göre geçmişte insanlar hayvanları takip etmiş ve onların bazı tedavi şekillerini içgüdüsel olarak uyguladıklarını gördüklerini ve bu gördüklerini kendileri üzerinde denediklerini anlatmaktadır. Buna dair Râzî'den verdiği örnekte kırlangıç yavruları sarılık hastalığına yakalandığında, gider ve sarılık taşı (kırlangıcın beyaz ve küçük olan bu taşı tanıdığı belirtilir) getirir ve onu yuvasına koyar. Böylece yavruları hastalıktan kurtulurlar. Çocuğu sarılık olanlar bu taş sarılık olan kişinin üzerine asarlar ve çocuk da iyileşir. Kuşları gözlemlemeye dair bir başka örnekte de doğan ya da şahin karnı rahatsızlanınca Yunanlıların Zerufus adını verdikleri bir kuşa yönelir, onu avlar ve ciğerini yer. Ardından ağrısı derhal gider. Yine kedilere dair verdiği bir başka örnek daha ilginç bir tespit içermektedir. Bazı kedilerin baharda hastalanınca süpürge otunu yediğini, hâlbuki bu otun onların doğal besini olmadığını söyler. Bunun dışında zehirli bir hayvan yiyerek acı çeken kedilerin, susam veya susam yağı yediğini ve böylece acısının dindiğini belirtir (İbn Ebû Usaybia, 1997, s. 19). Bu örnekler, hayvanların tabiatlarına uygun olmadığı ve yemelerinin beklenmediği yiyecekleri, Allah'ın onlara ilham etmesiyle yediklerini tespit etmektedir.

Müellif bu ilmin başlangıcıyla ilgili birbirinden farklı rivayetlerin olmasından dolayı, bunların hangisinin doğru olduğunu bilmenin çok zor olduğunu söylemektedir. Fakat insan aklının yukarıda söz edilen bilgileri kullanarak doğruyu bulabileceği görüşündedir.

Müellifin tıp ilmine dair bir başka tespiti de, tıp ilminin insanların konularına, bolca beslenmesine ve temyiz gücüne bağlı olarak değişiklik göstermekte olmasıdır. Bir kavmin tıp ilmine olan ihtiyacı, yerine göre daha

fazla olabilir. (İbn Ebî Usaybia, 1997, s. 13) Yani tıp biliminin tek tıp ve sabit olmadığı; yere, zamana, kişiye göre değişiklik gösterdiği; kişilerin beslenmesinin bile bu durumu farklılaştırdığına değinilmektedir.

Müellife göre tıp bilgisinde ilerleme kaydedildikçe, öğretim sürecinde külli prensiplerden cüz'î prensiplere doğru tedrici olarak gidilir. Bu bilgilerin istinbatı sürecinde ise, cüziyattan külliyata doğru tedrici bir yol izlenir. Bu işi ilk ortaya koyanın bir konuda uzman olması gerekmez. Bir topluluğa has kılınması da gerekmez. Bu yüzden her topluluk bildikleri ve kendisiyle tedavi oldukları ilaçlar üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Yine müellife göre, insanlar tıp ilminin bir topluluğa nispet edilmesi konusunda fikir birliği içinde değildirlere. Bu da bu bilginin bir topluluk nezdinde yenilenmesi ve onlara nispet edilmesine göre değişmektedir. Mümkündür ki tıp bilgisi, bir topluluk ya da bir bölgede bulunabilir ve bu bilgi yok edici salgın hastalıklar, kıtlıklar, savaşlar, zalim krallar ve aykırı yaşantılar gibi semavî veya arızî sebeplerle yok olup gidebilir. Bir toplulukta yok olup gider ve başka bir toplulukta ortaya çıkar, üzerinden çok vakit geçerse, daha önceki bilgiler unutulur. Bu tıp bilgisi birinci topluluktan ziyade ikinci topluluğa nispet edilmeye başlanır ve bu bilginin başlangıcı sadece onlara kıyasla kabul edilir. Bu bilgiyle ilgili olarak, “şunlar şunlar ortaya çıktığından beri” denir. Gerçekte bununla özellikle “bu topluluk içinde ortaya çıktığından beri” kastedilir. Bu akla uzak bir durum değildir.

Müellif bu konuda son olarak şunu ifade etmektedir ki, Hipokrat bu ilmi, öğrenmeye elverişli herkesin öğrenebilmesi için, Asklepios ailesinden alıp tedvin eden ilk kişidir. Ondandır doktorlar, onun gibi aynı yolu takip ettiler ve bu durum günümüze kadar geldi. Fakat literatüre göre, Asklepios tıpla ilgili bir şeyler söyleyen ilk kişi olma özelliğini taşımaktadır.

Sonuç

Bilginin kaynağına dair tartışmaların kaynağının çok eskilere dayandığı görülmektedir. İnsanoğlu için en değerli bilgilerin başında gelen tıp bilgisi de bilgi teorilerinin önemli bir aracı olmuştur. İnsan ihtiyacını karşılamaya yönelik tüm bilgiler önemlidir. Beslenme, barınma gibi. İbn Ebû Usaybia'ya göre, bilginin teorisine dair tartışmaların merkezinde bulunanların hem tıp bilgisini hem de felsefi bilgiyi Allah'ın yarattığını, bu yönüyle bunların değer olarak birbirlerinden farkı olmadığını ifade etmektedir. Müellif her dönemde saygın bir yeri olan felsefeyi öncelerken, tıp bilgisi ile felsefi bilgiyi değer açısından karşılaştırmaktadır.

Bilginin ezeli ve hâdis olduğu şeklindeki tasnif, daha sonra hâdis olan bilginin kendi arasında tekrar sınıflandırılması ile devam etmektedir. Örneklerin tamamı değerlendirildiğinde, çoğunluğunun deney ve tecrübe yoluyla elde edildiği görülmektedir. Bir ilacı deneyip o ilacın iyi geldiğini ve sonra başka hastalarda ve hayvanlarda da denendiği; bu bilginin diğer kişiler üzerinde uygulanması suretiyle tıp bilgisinin kesinlik kazandığı; bu bilgilerin zamanla kaydedilerek ve geliştirilerek nesilden nesle aktarıldığı

görülmektedir. Günümüzde de tıbbi ilaçların tespitinde hayvanlardan yararlanılmaktadır.

Deneyim dışında da bilgi kaynakları zikredilmiştir. Bunlar vahiy ve ilham, rüya, tesadüfi olaylar ve hayvanları gözlemlemek suretiyle bilginin elde edilmesi de söz konusudur.

Özellikle deneyim, deney, gözlem gibi edinilen bilgiye dair örnekler ile tıp bilgisinin kaynağı ve serüvenine dair materyal, tıp âlimleri tarafından işlenerek epistemolojik tartışmalarda yerini almıştır. İslam tıp âlimleri, bu döneme kadar elde edilen birikimi, bilginin oluşumu problemi kapsamında tartışarak hem felsefe yönüyle katkıda bulunmuşlar, hem de bu çerçevede tıp tarihine dair önemli bilgileri kaydetmişlerdir. Sonuç olarak tıp bilgisinin kaynağına dair aktarılan bu örnekler, tıbbın bugünkü geldiği noktayı idrak etmek açısından büyük önem taşımaktadır. Gelinek nokta, tıp alanının akıl, deney, tecrübe ve gözlem gibi materyali her daim kullandığının ve kullanmasının zorunlu olduğunun göstergesidir.

İbn Ebû Usaybia'nın eseri, kendisinden önce yazılan tabakatlardan daha geniş ve kapsamlı olarak konuyu ele almış; tıp bilgisini hem İslam öncesi birikimi hem de İslam ile gelişerek mükemmel düzeye ulaşan müktesabati değerlendirme yoluna gitmiştir. Tıp âlimleri nazarında konunun değerlendirilme metodunu da bize açık bir şekilde göstermiştir.

Halen modern çalışmalarda en önemli kaynak niteliği taşıyan bu eser, hakkında çok sayıda çalışmanın yapıldığı ve tıbbın dışında diğer alanlarda da değerlendirilen bir eser olma özelliğini korumaktadır.

Kaynakça

Ağırman, F. - Türkmetin, A. (2012) Bilginin İmkânı Problemi: Gazâlî Örneği. *Kaygı* 18, 197-208.

Altaş, E. (2014). Fî Zuhûri'l-Felsefe: İslâm'ın Klasik Çağında Felsefenin Kökenine Dair Görüşler ve Mişkâtü'n-Nübüvve Teorisi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, 7-56.

Arıcı, M. Evrensel Bir Tıp ve Felsefe Tarihi. M Arıcı (ed). *Felsefe, Tıp ve Tarih*. 273-306. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Başdemir, H. Y. (2011). *Çağdaş Epistemolojide Bilginin Tanımı Sorunu*. Çorum: Hititkitap Yayınları.

Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Berbercan, M. T. (2018). Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri III: İstanköy (Kos). *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1, 31-45.

- Bozkurt, M. (2006). *Fahreddin Razi'de Bilgi Teorisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çağlayan, H. (2011). Bilgi Kaynağı Olarak Akıl. *Kelam Araştırmaları* 9/1, 233-262.
- Çelebi, İ. Rüya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35, İstanbul 2008, 306-9.
- Çelik, S. (2010). *Bilgi Felsefesi*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Güven, E. (Aralık 2015). Rüyaların Dili: Psikolojide Rüya Çalışmaları. *Türk Psikoloji Yazıları* 18/36, 15-25.
- Hitti, P. (1981). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Cülcül. (1955). *Tabakâti'l-etibba ve'l-hükemâ*. Kahire: Matbaati Muahhedî'l İlmî.
- İbn Ebû Usaybia. (1997). *Uyunu'l-enbâ fi tabakâti'l-etibba*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Sa'd. (2001). *Kitâbü't-Tabakâtü'l- Kebîr*. 10 Cilt, Kahire: y.y.
- İzgi, C. İbnü'l-Mitrân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21, İstanbul 2000, 128-9.
- Kaya, M. İbn Ebû Usaybia. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19, İstanbul 1999, 445-6.
- Keleş, Bahattin. "Eyyubiler ve Memlûklar Döneminde İnşa Edilen Bazı Önemli Hastaneler ve Ünlü Tabipler", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi 1-6 Eylül 2002 Bildiri Kitabı*, I, ed. Nil Sarı, Ali Haydar Bayat, Yeşim Ülman, Mary Işın, Ankara 2002, 385-91.
- Keskin, Z. (2018). Hz. Âdem ve Soyunun Yaratılışı. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)* 5/21, 771-780.
- Kılıç, M. E. Hermes. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17, İstanbul 1998, 228-233.
- İbnü'n-Nedîm. (2019), *el-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: y.y.
- Platon. (2014). *Theaitetos*. Yunanca'dan çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Yavuz, Y Ş. İlham. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22, İstanbul 2000, 100-1.
- Yavuz, Y. Ş. Vahiy. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42, İstanbul 2012, 443-7.
- Zeydan, C. (2012). *İslam Uygarlıkları Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

